

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ

Любов Таборовець

Рівненський державний базовий медичний коледж

Анотація:

У статті розглядаються проблеми духовно-морального виховання студентів – майбутніх медиків, яке фокусується на залученні їх до духовних загальнолюдських цінностей і підготовці молоді до її майбутньої професійної діяльності в особливих, унікальних і складних умовах роботи в системі охорони здоров'я.

Ключові слова:

духовно-моральне виховання; естетичне виховання; загальнолюдські цінності; духовність.

Аннотация:

Таборовец Любовь. Анализ проблем духовно-нравственного воспитания студентов – будущих медиков.

В статье рассматриваются проблемы духовно-нравственного воспитания студентов – будущих медиков, которое фокусируется на приобщении их к духовным общечеловеческим ценностям и подготовке молодежи к ее будущей профессиональной деятельности в особенных, уникальных и сложных условиях работы в системе здравоохранения.

Ключевые слова:

духовно-нравственное воспитание; эстетическое воспитание; общечеловеческие ценности; духовность.

Resume:

Taborovets' Liubov. Analysis of the problems of spiritual and moral education of students – future medical professionals.

The article studies the issues of spiritual and moral education of students – future medical professionals, which is focused on introducing them to spiritual universal human values and training the youth for their future professional activity in particular, unique and complicated conditions of work in the health care system.

Key words:

spiritual and moral education; esthetic education; universal human values; spirituality.

Лікаря слід вимірювати чотирма вимірами:

- 1) шириною – його кругозором;
- 2) висотою – освітою, наукою;
- 3) глибиною – вихованням та самовихованням;
- 4) містком у майбутнє, тобто в більш моральне суспільство.

О. Ф. Білібін, радянський інфекціоніст

Постановка проблеми. Духовно-моральне виховання студентів – майбутніх медиків є однією з проблем, що визначає ефективність будь-яких нововведень і реформ у галузі охорони здоров'я нашої країни. Не кожна людина здатна стати медиком, і питання про те, яким йому бути сьогодні, активно дискутується.

Бурхливий розвиток біології та медицини, який неймовірно розширив сучасні терапевтичні можливості, зумовив появу біоетики, «батько» якої Ван Ренсселер Поттер, обгрунтовуючи її засади, писав: «Напередодні вступу до ери третього тисячоліття ми все чіткіше усвідомлюємо дилему, що постає перед нами через невпинне зростання знань, яке не супроводжується додаванням мудрості для управління цими знаннями» [11, с. 27]. Тобто зовсім недостатньо набути базовий комплекс знань, умінь і навичок в обраній професії, адже диплом медика накладає на того, хто його здобув, величезну суспільну, державну й людську відповідальність. Отже, ми опиняємося перед необхідністю пошуку адекватних методів духовно-морального виховання студентів – майбутніх працівників системи охорони здоров'я.

Видатний мислитель Микола Іванович Пирогов розв'язує цю проблему в контексті побудови такої педагогічної системи, яка

відповідає меті виховання «істинної людини» – високоморальної особистості, яка свідомо й цілеспрямовано розвиває свої сили й здібності для блага суспільства. У своїй праці «Питання життя. Щоденник старого лікаря» він вказує на те, як високо цінується загальна культура фахівця, медика, ученого, особливо його духовно-моральні якості: «Тільки різнобічному попередньому розвитку своїх здібностей вони й зобов'язані успіхом у культурі обраного ними предмета...» [10, с. 275].

Духовно-моральні цінності не з'являються самі собою, як і культура загалом. Для етико-естетичного виховання створена система спеціальної та філософської підготовки майбутніх працівників охорони здоров'я. Багато праць присвячено питанням медичної етики й деонтології, які наразі стають особливо значущими внаслідок зміни соціально-економічних відносин, кризи системи охорони здоров'я, зумовленої недостатнім її фінансуванням, низькою заробітною платнею медпрацівників, появою ринкових відносин у медицині.

Тому сам час і його соціально-економічні реалії кидають виклик педагогам навчального медичного закладу, адже період професійної підготовки є найбільш сприятливим для формування важливих інтелектуально-

емоційних психічних функцій особистості, індивідуального стилю діяльності. Професійне навчання пов'язане з інтенсивним розвитком у студентів духовних загальнолюдських цінностей, з формуванням переконань і світоглядних позицій, патріотичним вихованням, формуванням здорового способу життя, зміцненням моральних засад суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми духовності знайшли відображення в наукових працях філософів, які розглядають духовність як сферу осмислення дійсності (В. Баранівський, Л. Сохань, Л. Олексюк, В. Сугатовський, В. Шердаков та ін.); психологів, які аналізують психологічні витoki духовних цінностей (І. Бех, О. Зеліченко, О. Киричук, Г. Костюк та ін.); педагогів, які досліджують сутність духовного розвитку, особливості організації духовного виховання особистості (С. Гончаренко, В. Доній, І. Зязюн, І. Степаненко, Г. Шевченко та інші) [1, с. 14].

Формулювання цілей статті. З огляду на викладене вище, метою статті є розкриття сутності духовно-морального виховання студентів навчального медичного закладу, висвітлення певних особливостей духовного світу сучасного студентства, що потребують урахування у виборі адекватної стратегії й тактики особистісно-орієнтованого підходу в організації навчально-виховного процесу в навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність проблеми духовно-морального виховання пов'язана щонайменше з чотирма положеннями.

По-перше, наше суспільство має потребу в підготовці всебічно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної особистості, здатної до самовдосконалення й самореалізації, з почуттям відповідальності, високою духовністю.

По-друге, у сучасному світі особистість живе й розвивається, оточена безліччю джерел впливу як позитивного, так і негативного характеру, що, безумовно, позначається на формуванні моральності. Тобто, крім забезпечення духовно-морального розвитку молоді, її соціального оптимізму, гострою є проблема запобігання негативному впливу на свідомість молоді інформації, яка містить елементи жорстокості, бездуховності, насильства, порнографії, пропагує тютюнопаління, наркоманію, пияцтво, антисоціальну поведінку.

По-третє, професійна освіта як така не гарантує високого рівня моральної вихованості, тому що вихованість – це якість особистості, що детермінує в повсякденній поведінці ставлення до інших людей на основі

поваги й доброзичливості до кожної людини, країни, своєї та чужої праці.

По-четверте, озброєння моральними знаннями важливе й тому, що вони не тільки інформують про норми поведінки в сучасному суспільстві, а й дають уявлення про наслідки порушення норм або наслідки певного вчинку для оточення.

Поняття «духовність» широке й багатоаспектне. Г. Шевченко визначає духовність як інтегровану властивість особистості, внутрішню енергетику особистості, стрижень життя, ієрархію загальнолюдських, національних цінностей, творчість за законами краси й красу вчинку [14, с. 4].

У контексті духовно-морального виховання студентів – майбутніх медиків широта поняття «духовність» має конкретизуватись усвідомленням високого обов'язку професії й загальнолюдського гуманізму. Саме тому студентів необхідно залучати до духовних загальнолюдських цінностей і готувати до подальшої професійної діяльності в особливих, унікальних умовах роботи медиків, складних і багатогранних, коли деякі сторони діяльності за фахом не завжди є підконтрольними.

Ефективність цього процесу залежить від суб'єктивних і об'єктивних факторів. До суб'єктивних факторів належать прагнення студентів до розширення наявних знань і вдосконалення умінь у галузі виховної роботи, що вимагає особливої уваги від педагога, який коригує цей напрям студентської діяльності.

До об'єктивних – можливості навчально-виховного процесу, спрямованого на залучення студентів до духовних цінностей (зміст дисциплін гуманітарного й професійного циклів, брак необхідної літератури, завантаженість студентів тощо).

Процес залучення студентів до загальнолюдських цінностей повинен пройти кілька етапів:

- вивчення студентами методологічних основ аксіології (орієнтація на цінності, що сприяють задоволенню потреб людини й відповідають особистим запитам і нормам у певній життєвій ситуації), її категоріального апарату;
- осмислення системи загальнолюдських, національних і специфічно медичних цінностей у їх генезисі, у взаємозв'язку з розвитком суспільно-історичної практики;
- здобуття теоретичних знань у галузі практичної діяльності з вивчення духовного світу;

- використання набутих знань і вмінь у ході клінічної практики, аналіз своєї діяльності й визначення нових завдань.

У контексті сучасних проблем навчальний медичний заклад як соціальний інститут покликаний допомогти студентам у становленні їх духовних, морально-естетичних якостей. Тому виховання спрямоване на підвищення статусу духовності й моральності в усій системі навчально-виховної діяльності навчального медичного закладу й передбачає формування духовності як фундаментальної якості особистості, що визначає її позицію, поведінку, ставлення до себе й навколишнього світу. Загальновідомо, що в студентському віці, коли закладається фундамент для майбутнього самовираження людини як соціального суб'єкта, з'являється прагнення досконало оволодіти знаннями, які зазнають різких змін, морально-естетичних переорієнтацій. Виховання у студентів морально-естетичної самосвідомості, світосприйняття стає показником готовності у відповідних сферах, ефективним показником роботи педагогів.

Основними напрямками духовно-морального виховання можна вважати: формування й розвиток системи духовно-моральних знань і цінностей, реалізацію знань, пов'язаних з нормами моральності й професійної етики в навчальній, клінічній і суспільній діяльності, формування у студентів репродуктивної свідомості й настанов на створення родини як основи відродження традиційних національних моральних цінностей, формування якостей соціально активної особистості, що має навички самопрезентації, аргументації, ухвалення рішень, організації суспільно й особистісно значущих справ.

Дуже важливим є формування емоційних, ділових, комунікативних здібностей навчального закладу професійної підготовки медиків, необхідних для активної взаємодії з навколишнім світом. Виконання головних завдань навчання повинно забезпечувати комплексне формування особистісного ставлення до оточення – оволодіння етичними, естетичними й моральними нормами.

У ході дослідження були виявлені такі педагогічні умови, необхідні для формування духовності в процесі навчально-виховної діяльності:

- пізнання студентом власного «Я», своїх індивідуальних характеристик;
- розвиток потреби актуалізації власного особистісного потенціалу;
- співчуття й взаєморозуміння в міжособистісній взаємодії;
- залучення до соціально вироблених форм активності;

- оволодіння студентом засобами позитивного перетворення навколишнього світу та рефлексією, яка базується на самооцінці, самоконтролі, саморегуляції.

Викладене вище дає можливість дійти висновку, що для забезпечення духовно-морального становлення студентів важливим показником цього процесу є його концентрична побудова: виконання виховних завдань починається з відносно простого рівня й завершується більш високим.

Процес морального виховання динамічний і творчий, тому викладач навчального медичного закладу не повинен забувати про постійне внесення коректив, спрямованих на його вдосконалювання.

У практичній роботі з духовно-морального виховання на педагогічний колектив покладається насамперед формування ідейної серцевини особистості – громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, вчинків, єдності слова й діла. При цьому таке, здавалося б, абстрактне завдання системи гуманітарної та професійної освіти медиків можна формалізувати, виділивши в ній три основні рівні: **світоглядний, власне медичний і загальнокультурний**. Кафедри по-різному, але в єдності реалізують свої завдання на цих рівнях. Так, філософія забезпечує світоглядний рівень, розглядаючи етико-естетичну сферу буття, духовного життя. Клінічні кафедри навчають слухачів прикладних професійних етики та естетики. Кожна навчальна дисципліна несе відповідне навантаження, звертаючись до елементів ідеального, прекрасного, піднесеного, трагічного у своїй галузі, формуючи духовно-моральні якості майбутніх медиків. Загальнокультурний рівень естетичної підготовки також залежить від самих студентів, їхньої здатності до розвитку своїх духовно-моральних якостей, смаку. Велике значення для піднесення естетичного виховання має участь студентів у літературних читаннях, творчих вечорах, конкурсах і оглядах художньої самодіяльності, КВК, а також відвідування театрів, музеїв, художніх виставок, концертів класичної музики, церкви, святих місць тощо.

З позиції викладача гуманітарного напрямку підготовки студентів – майбутніх медиків у цій статті більш детально розглянемо естетичне виховання молоді через слово й художні образи, але не з позиції виховання через призму мистецтва. Закономірно, що в мистецтві закладена важлива педагогічна місія, однак пізнання мистецтва в усіх його видах і жанрах настільки багатогранне й своєрідне, що воно виділяється з загальної системи естетичного виховання як особливий його компонент.

Виховання студентів засобами мистецтва становить предмет художнього виховання. У сучасній педагогічній науці й навчальній практиці прийнято розрізняти поняття художнє виховання й естетичне виховання. Художнє виховання охоплює тільки сферу мистецтва.

Естетичне виховання зв'язане з естетичним розвитком особистості в усіх сферах її діяльності: прищеплення вміння відчувати й розуміти прекрасне в особистому й громадському житті, у природі, праці, мистецтві. Воно покликане також пробуджувати у студентів бажання створювати прекрасне й боротися з усім потворним. Від естетичного ставлення до дійсності залежать завдання навчального медичного закладу в галузі естетичного виховання, а саме:

- пробудження естетичних потреб, тобто свідомого прагнення до прекрасного;
- прищеплення естетичного сприйняття й почуття, тобто здатності безпосередньо сприймати й переживати прекрасне;
- вироблення естетичних понять, смаків, оцінок і думок, тобто здатності не тільки сприймати, а й оцінювати й розуміти прекрасне;
- плекання естетичних ідеалів;
- виявлення й розвиток художніх творчих здібностей студентів у різних видах діяльності та галузях мистецтва [12, с. 116–117].

Ці завдання цілком досяжні, бо в суспільному житті вони природні.

Загальновідомим є прагнення людини до краси, натхнення, до естетичного «подання» своєї особистості, особливо в молоді роки. Бажання чинити красиво означає й бажання красиво працювати, красиво спілкуватися з іншими, красиво жити. Один випускник школи запитав чудового педагога В. А. Сухомлинського (1918-1970), наскільки великою є сила виховання? Учитель відповів йому, що щастя й насолода для людини цілком відкриваються в духовній повноті й насиченості життя, в ідейному багатстві думок, прагнень, поривань, у пізнанні краси й величі буття, у бажанні завтра стати краще, ніж сьогодні, у повторенні власної краси в дітях, у нетлінній і вічній праці на благо людей і Батьківщини.

Краса утверджується через людей, здатних не тільки розуміти, бачити красу, а й захищати її від потворних сторін життя, зберігати її морально-естетичні начала – Віру, Надію, Любов.

Одним з дієвих засобів естетичного виховання медиків, як і інших молодих людей, є життя й діяльність гідних поваги й наслідування представників своєї професії (ідеалів-зразків), що володіють високими естетичними якостями,

художнім талантом. При цьому доцільно враховувати зауваження видатного канадського ендокринолога австро-угорського походження Ганса Сельє про те, що «ідеали створюються не для їх досягнення, а для вказівки шляху». Серед безлічі відомих медиків-універсалів можна навести студентам хоча б такі імена:

лікарі-письменники: Аркадій Михайлович Арканов, Михайло Афанасійович Булгаков, Вікентій Вікентійович Вересаєв, Григорій Ізраїльович Горін, Еразм Дарвін, Артур Конан Дойль, Ібн Сіна (Авіценна), Ніколай Коперник, Станіслав Лем, Уільям Сомерсет Моєм, Франсуа Рабле, Бенджамін Спок, Пауль Флемінг, Зигмунд Фрейд, Антон Павлович Чехов, Фридрих Шиллер та ін.;

лікар, художник, педагог, музикант – Олександр Іванович Жижиленко;

лікарі, що змінили хід історії: Зигмунд Фрейд; Мішель де Нотрдам, відомий як Нострадамус;

лікарі-мандрівники: Парацельс, М. М. Миклухо-Маклай, Юрій Олександрович Сенкевич та ін.;

лікар-енциклопедист – Авл Корнелій Цельс (Aulus Cornelius Celsus).

Окремо слід згадати відомих лікарів-письменників України – Степана Васильовича Руданського, Остапа Вишню, Івана Кіндратовича Микитенка (писав під псевдонімами Петро Бунь, Незаможник, Андрій Похмурий), Віталія Олексійовича Коротича, Михайла Михайловича Ткача та ін.

Можна сказати, що становлення духовних, морально-естетичних якостей у медиків починається з читання художньої літератури, книг, у яких улюбленими героями стають люди-альтруїсти, з їх загостреними почуттями відповідальності, обов'язку, честі, певними філософськими поглядами, естетичними вподобаннями. Коли один молодий медик запитав відомого лікаря XVII століття Томаса Сиденхема, визнаного свого часу «англійським Гіппократом», що слід читати, щоб стати майстерним лікарем, той відповів: «Читайте, мій друже, «Дон Кіхота». У ті часи медицина, подібно до лицаря сумного образу, намагалася боротися з хворобами, сутність яких (природа, причини) була не зрозумілою. Важко применшити те враження, яке справляє на людину, що вирішила стати медиком, книга М. А. Булгакова «Записки юного лікаря», що була опублікована в 1926 р. й присвячена завданню культурного відродження нації, її інтелігенції.

Естетичне виховання молодих медиків відбувається в спільній роботі з викладачами в клініках, на кафедрах і в лабораторіях, де набувається майстерність, одухотворена

прекрасними піднесеними ідеалами, прагненням до досконалості в пізнанні й практичній діяльності. Студенти з великою повагою ставляться до тих викладачів, які подають свій предмет не як ремесло, а як мистецтво. Під час занять, спілкування в них виробляється естетичне ставлення до конкретних знань і справ, до тих людей і предметів, що їх оточують, і загалом до життя. Навчаючись медицини, студенти набувають необхідного досвіду використання мистецтва у своїй майбутній професії. Зрештою, результати естетичної освіти й виховання реалізуються на практиці – у лікувальному закладі, у процесі спілкуванні з людьми, у художній творчості, науковій діяльності.

Отже, естетичне виховання – це цілий комплекс об'єктивних і суб'єктивних впливів на молоду людину, які силою розуму й почуттів, волею перетворюються в неї на звички й необхідні для медика навички. Як пишуть Ю. Губачев, В. Дорничев і О. Ковальов у книзі про психогенні розлади кровообігу [4, с. 111], визначення синдрому емоційних порушень (особистісної дезадаптації) вимагає від лікаря здатності до емпатії (співпереживання), уміння розпізнавати відтінки відчуттів у позі хворого, у виразі його очей, в інтонації. Така здатність набувається з досвідом роботи в клініці, а також виховується літературою, театром, живописом, музикою. Усе це й багато іншого забезпечує успіх у діагностуванні й лікуванні таких станів.

Визначимо систему факторів естетичного виховання як об'єктивних, так і суб'єктивних, що впливають на свідомість і поведінку студентів. До перших належать: спадковість у вигляді задатків від природи, тобто здібності, середовище (суспільство й спільноти – сім'я, колектив), мистецтво, його види й жанри, засоби

масової інформації. До других, тобто до суб'єктивних чинників, належать індивідуальні потреби та інтереси особистості, система освіти й виховання, особливо самовиховання, саморозвиток, спосіб, якість і стиль життя людини.

Але важливе місце у формуванні естетичної культури медика, як і його світоглядно-моральних позицій, посідає професійна діяльність, тобто медична практика, досвід життя й роботи. Без цього визначального й закріплювального чинника просто знання естетики, мистецтва й бажання бути хорошим фахівцем не може реалізуватися.

У системі естетичного виховання найбільш ефективним є метод самовиховання, саморозвитку, що вимагає значних зусиль і часу, починаючи з самоорганізації та волі й завершуючи формуванням естетичних переконань та ідеалів, тобто стійкої життєвої позиції, сильної волі, налаштуванні в творчому процесі на власне вдосконалення. Девізом самовиховання медика є афоризм: «Лікарю, зцілися сам» (Aliorum medicus, ipse ulceribus scates).

Висновки. Отже, духовно-моральне виховання молодих медиків передбачає формування ідейної серцевини їхньої особистості одночасно на трьох рівнях – світоглядному, власне медичному й загальнокультурному. Цьому сприяє, зокрема, естетичне виховання, орієнтоване на інтенсивний розвиток у студентів духовних загальнолюдських цінностей, формування переконань і світоглядних позицій, патріотичне виховання, дотримання здорового способу життя, зміцнення моральних засад суспільства.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
2. Билибин А. Ф. О клиническом мышлении / А. Ф. Билибин, Г. И. Царегородцев. – М., 1973.
3. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія: навчальний посібник / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К. : Вища школа, 1995. – 237 с.
4. Губачев Ю. М. Психогенные расстройства кровообращения / Губачев Ю. М., Дорничев В. М., Ковалев О. А. – СПб. : Политехника, 1993. – 248 с.
5. Зеленов Є. А. Планетарне виховання студентської молоді в умовах глобалізаційних процесів: монографія / Є. А. Зеленов. – Луганськ : Вид-во НЦПРК «НОУЛІЖ», 2009. – 207 с.
6. Каган М. С. Эстетика как философская наука / М. С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 544 с.
7. Козаченко В. И. Социология и мировоззрение врача / Козаченко В. И., Петленко В. П., Тихонов М. И. – СПб. : Военно-медицинская академия, 1992. – 218 с.

References

1. Bekh, I. D. (1997). Spiritual values of the individual. *Pedahohika i psykhohohiia*, 1, 124-129. [in Ukrainian]
2. Bilibin, A. F. (1973). *About clinical thinking*. Moscow. [in Russian]
3. Haluzynskyi, V. M. (1995). *Pedagogy: theory and history: tutorial*. Kyiv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
4. Gubachev, Y. M. (1993). *Psychogenic circulatory disorders*. SPb : Politekhnik. [in Russian]
5. Zelenov, Ye. A. (2009). *Planetary education of students in the conditions of globalization: monograph*. Lugansk : Izd NTSPPRK "NOULIZH". [in Ukrainian]
6. Kagan, M. S. (1997). *Aesthetics as a philosophical science*. SPb. [in Russian]
7. Kozachenko, V. I., Petlenko, V. P., Tikhonov, M. I. (1992). *Sociology and worldview of a doctor*. St. Petersburg : Military and Medical Academy. [in Russian]
8. Lisitsyn, Yu. P. (1998). Medical ethics, deontology and bioethics. *Problemy sotsialnoi gigieny i istoria meditsyny*, 2, 7–13. [in Russian]
9. Lisitsyn, Yu. P., Zhiliaeva, Ye. P. (1985). *The union of medicine and art*. Moscow. [in Russian]

8. Лисицын Ю. П. Медицинская этика, деонтология и биоэтика / Ю. П. Лисицын // Проблемы социальной гигиены и история медицины. – 1998. – № 2. – С. 7–13.
9. Лисицын Ю. П. Союз медицины и искусства / Ю. П. Лисицын, Е. П. Жилиева. – М. : Медицина, 1985. – 192 с.
10. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.
11. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее / В. Р. Поттер; пер. с англ.; под ред. С. В. Вековшиной, В. Л. Кулиниченко. – К. : Вадим Карпенко, 2002. – 216 с.
12. Стельмахович М. Естетичне виховання / М. Стельмахович // Теорія і практика українського національного виховання. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 116–120.
13. Сук И. С. Врач как личность / И. С. Сук. – М. : Медицина, 1984. – 64 с.
14. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя / гол. ред. Г. П. Шевченко / Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 5. – С. 3–15.
10. Pirogov, N. I. (1985). *Selected pedagogical works*. Moscow : Pedagogika. [in Russian]
11. Potter, V. R. (2002). *Bioethics : Bridge to the future*. Kyiv : Vadim Karpenko. [in Russian]
12. Stelmakhovych, M. (1996). *Aesthetic Education*. In : Theory and practice of Ukrainian national education. Ivano-Frankivsk, 116–120. [in Ukrainian]
13. Suk, I. S. (1984). *The doctor as a personality*. Moscow. [in Russian]
14. Shevchenko, H. P. (2004). *Spirituality and values of life*. In : Spirituality of personality : methodology, theory and practice: coll. of scientific works. Vol. 5. Luhansk : Publishing of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. 3–15. [in Ukrainian]

Рецензент: Фунтікова О.О. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Таборовець Любов Михайлівна

lubov.taborovets@gmail.com

Рівненський державний базовий медичний коледж

вул. Миколи Карнаухова, 53, м. Рівне,

Рівненська область, 33000, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1638>

Матеріал надійшов до редакції 24.11.2016 р.

Прийнято до друку 13.12.2016 р.

Information about the authors:

Taborovets' Liubov Mykhailivna

lubov.taborovets@gmail.com

Rivne State Basic Medical College

53 Mykoly Karnaukhova St., Rivne, Rivne region,

33000, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1638>

Received at the editorial office 24.11.2016.

Accepted for publishing 13.12.2016.